

Retorik B VT09

Institutionen för Medier, Kommunikation & Journalistik

LUNDS UNIVERSITET

Jag kom, jag såg, jag skrattade!

- Ståuppkomik och retorik

Ludvig Samuelsson

2009-06-08

Under handledning av Anders Sigrell

Jag kom, jag såg, jag skrattade!

Innehåll

1. INLEDNING	3
<i>HUMORIST, JAVISST!</i>	3
<i>HUVUDTANKE</i>	4
2. GRUNDTEORIER OCH FUNDAMENTALA FAKTA	4
<i>STÅUPPKOMIKENS REGLER ELLER SNARARE RIKTLINJER OCH REKOMMENDATIONER</i>	4
<i>SKÄMTEN: STÅUPPKOMIKERNS VERKTYG FÖR ATT ÖVERRASKA.....</i>	5
<i>RETORIKTEORI OCH DESS INFALLSVINKLAR PÅ STÅUPPKOMIKEN.....</i>	6
<i>INVENTIO</i>	8
<i>ELOCUTIO</i>	8
<i>FORM OCH INNEHÅLL</i>	10
3. ANALYSMETOD OCH UNDERLAG	11
<i>METOD</i>	11
<i>MATERIAL</i>	11
4. ANALYSER	12
<i>ANALYS 1: LASSE KARLSSONS RUTIN OM HUR MAN BAKAR BRÖD.....</i>	12
<i>ANALYS 2: JOHAN GLANS RUTIN OM SAKER MAN GJORT I TRÄSLÖJDEN</i>	14
5. DISKUSSION	15
<i>TANKAR OM DEN HUMORISTISKA SITUATIONEN OCH PUBLIKENS FÖRVÄNTNINGAR.....</i>	15
<i>SAMMANFATTNINGSVIS OM FORM OCH INNEHÅLL INOM STÅUPPKOMIK.....</i>	17
6. REFERENSER	18
<i>LITTERATUR</i>	18
<i>ÖVRIGA REFERENSER.....</i>	18
7. BILAGOR	20
<i>TRANSKRIPTION 1: LASSE KARLSSON</i>	20
<i>TRANSKRIPTION 2: JOHAN GLANS</i>	21

1. Inledning

Humorist, javisst!

Välkommen. Mitt namn är Ludvig Samuelsson och jag är ståuppkomiker. *"Wow! Det måste vara det svåraste yrket, det märks ju så lätt när det blir fel!"* I det läget brukar jag citera min kollega Lasse Karlsson: *"Jag hoppas att hjärnkirurg är svårare, det märks också om det blir fel."* Precis som allting annat så är ståuppkomik svårt och krångligt på olika sätt. Ett sätt är att folk inte skrattar när man tänkt sig. Men det fina med ståuppkomik (och allting annat för den delen) är att det även har egenskaper som väldigt roligt, socialt och positivt engagerande och att skratta är bra träning för magmuskulerna. Det beror på med vilken infallsvinkel man tittar. Min infallsvinkel är just nu med vilka retoriska grepp, blandat med humoristiska, kan man göra ståuppkomik? Jag har ägnat mig åt ståuppkomik sedan 2007 och driver numera den enskilda firman Ludvig Samuelsson Standup Comedy, där jag gör jobb som ståuppkomiker och konferencier. Ända sedan jag började studera retorik vid Lunds Universitet höstterminen 2008 har jag fått uppmuntrande kommentarer av familj, vänner och inte minst andra ståuppkollegor i stil med; *"Retorik vad kul! Det kommer du ha nytta av som komiker!"* Och på motsvarande sätt från retoriklärare och andra studenter; *"Standup? Wow, då är den här kursen perfekt!"* (följt av *"Säg något kul!"*). Sedan är det även så att som komiker och retorikstudent så känns det som jag begår något slags tjänstefel om jag inte skriver och utforskar något samband mellan retorik och ståuppkomik.

Hursomhelst så är ståuppkomik en relativt ung konstform i Sverige (cirka 20 år), men har på senare tid nått en stor allmän publik och alltfler små krogar som arrangerat ståupp varje onsdag kväll får konkurrens av konserthus och stora teatrar. Vad det beror på vet jag inte exakt. Kanske en ökad individuell självständighet och strävan efter att få uttrycka sig? Kanske en ultimata chans att synas? Eller så hade vi kanske väldigt tråkigt i Sverige för 20 år sedan. Vad än det beror på så tycker jag att det är fantastiskt att få följa med och utforska ståuppkomiken när den når ut till alltfler personer, själar och hjärtan. Tanken med det här arbetet är att titta på ståuppkomik genom den vetenskap och konstform som jag också ägnat mig en del åt, nämligen retoriken. Många frågar sig på hur man gör ståuppkomik, och jag kommer att titta med retoriska glasögon på lite olika sätt, nämligen hur olika komiker använder sig av språklig utformning och tankeinhåll i sina skämt.

Huvudtanke

Syftet är alltså att undersöka form och innehåll inom ståuppkomik, och sedan diskutera utifrån de slutsatser i min analys vilket av de två retoriska elementen form och innehåll som är viktigast för att just de här skämten ska bli roliga. Precis som ett muntligt anförande så handlar ståuppkomik om en kommunikation mellan talare och åhörare, mellan komiker och publik. Såsom Anders Sigrell skriver i *Retorik för lärare – konsten att välja språk konstruktivt* (2008) så handlar det om att göra en tanke gemensam med den man talar med. Vidare skriver Sigrell att retorikens infallsvinkel, på studieobjektet kommunikation, är hur vi påverkas av den. Och att sitta i ett utsålt konserthus och kvida som liten kyckling (med eller utan glas i) av skratt åt en person med en mikrofon, så skulle jag vilja säga att man i allra högsta grad (åtminstone ljudvolymsmässigt) har blivit påverkad. Frågan är ju vad det är som gör att vi påverkas så mycket till gapa och forma höga ljud med munnen och till med slå ihop händerna väldigt fort? Detta mynnar ut i frågeställningar som blir huvudtanken för mitt arbete:

Hur gör olika komiker för att göra ståuppkomik med hjälp av form och innehåll?

Hur gör komikern för att leverera sin akt så att det passar publikens förväntningar med situationen och komikern på scenen?

2. Grundteorier och fundamentala fakta

Ståuppkomikens regler eller snarare riktlinjer och rekommendationer

Vem är då ståuppkomiker? Vem är denne sprallige och humoristiska retoriker (han/hon står ju trots allt bara och talar!) som kan fånga publik i konserthusmängder genom att berätta vad han/hon läste i tidningen i morse? Den finlandssvenske ståuppkomikern André Wickström skriver i sin bok *Das Humoristische Manifest* (2005 s.125) att ” en ståuppkomiker är en person som roar andra med sitt eget material, är till synes sig själv, uppträder ensam på scenen under eget namn utan rollkläder, men talar om saker som berör honom/henne”. En bra parentes som jag hittade i *Svenska Akademiens Ordbok* är ”(utan nämndvärd rekvisita)”. Detta kombinerade utgångsläge tänker jag ha när jag talar om ståuppkomik eller standup comedy.

Nationalencyklopedin menar att en ståuppkomiker är en ”komiker som talar direkt till publiken utan att spela en roll”. Detta är en mycket intressant aspekt som även Wickström tar

upp i kapitlet *Ståuppkomik versus teater* (s 29 och framåt). En teatermonolog (som är den konstform som av många förväxlas med ståuppkomik) bygger på till skillnad från standup comedy på att en skådespelare föreställer en annan person, en rollfigur, en karaktär.

Monologen har också en dramaturgisk uppbyggnad med vändpunkter och en genomgående handling. Vi förväntar oss i en pjäs att rollfigurernas handlingar får konsekvenser senare i föreställningen. Detta gäller inte en ståuppkomik. För det första så spelar man inte rollen som ståuppkomiker, utan man är ståuppkomiker. En ståuppkomiker är en person som uppträder som sig själv. Ståuppkomiken har inte heller kravet att det ska finnas en röd tråd som följer genom hela akten, utan den ska bara fyllas av (ofta väldigt slumpmässiga) skämt från höger och vänster som får publiken att skratta.

Det är just här som Wickström menar att vägarna skiljs åt ordentligt för ståuppkomikern och skådespelaren. De har olika målsättningar och uppgifter. En ståuppkomikers uppgift är att till varje pris se till att publiken skrattar. Publiken bestämmer om komikern är bra, eftersom det efter varje påstående förväntas ett skratt. En skådespelares jobb är ju mer att framföra ett budskap, och föra handlingen i pjäsen framåt.

Skämten: Ståuppkomikerns verktyg för att överraska

Som alla hantverkare, så behöver ståuppkomiker såklart verktyg och arbetssätt för att bygga upp sin ståuppkomik. Dessa är ju skämten eller rutinerna som vi säger för att ha någon form av humoristiskt fackspråk. Många frågar mig och andra komiker vad ett skämt är eller hur en ståupprutin rent språkligt är uppbyggd. André Wickström gör en bra definition av ett skämt på sidan 136. Skämt består av två element, en *set-up* som följs av en *punchline*, på svenska ett upplägg och en poäng. Upplägget består i att göra publiken införstådd med situationen och dess förutsättningar. Punchline är den mening, mikroskopiskt sett till och med det ord, som överraskar publiken och får den att skratta. Upplägget före poängen är följaktligen komikens svar på retorikens *dispositio*, som är oerhört viktig för att skämtet ska bli roligt (Bellman fiser aldrig först, är en tumregel här). Det är kopplingen mellan upplägget och poängen som får folk att skratta.

Humor definieras i *Nationalencyklopedin* (1992, Nionde bandet s. 155) som en kollision av två (eller flera) mänskliga regelsystem (något som retoriker hellre skulle kalla empiri, *doxa* och *praxis* (Hellspong 2004 s.196 och framåt)), betraktad utifrån ett tredje regelsystem. Den definitionen kan ju tyckas väldigt abstrakt (och framförallt väldigt rolig), så ett exempel från

min kollega Kristoffer Appelquist är på sin plats: *”Min farfar försökte lära mig att busvissla, men jag hade så jävla svårt att koppla bort hur äckligt hans fingrar smakade.”*

Här finns det två regelsystem som krockar. Den ena som innefattar publikens förutfattade meningar att man busvisslar med fingrarna i munnen, sedan blir publiken överraskade av det andra regelsystemet att de själva inte var medvetna om att Kristoffer hade sin farfars fingrar i munnen. Appelquist spånar på ett regelsystem innan han avslöjar det andra, med andra ord så svarar upplägget svarar för den grundläggande förutsättningen och poängen för den andra. Detta kallas med ståupptermer för ett ”lura-publiken-skämt”, och med juristermer för undanhållande av information.

Mer allmänt så är det så att publiken skrattar då den blir överraskad av nya tankesätt och infallsvinklar till en viss företeelse. Skämt som där vi som publik redan i förväg kan räkna ut hur de ska sluta tycker vi ju inte är roliga. Som den svenska ståuppkomikens urfader Adde Malmberg uttrycker: *”En rolig komiker överraskar, en dålig komiker bekräftar och en bra komiker hittar nya vägar när en dålig komiker trampar i gamla spår.”*

Således är skämten allt som publiken skrattar åt, eftersom ståupparens jobb är att roa dem. Precis som den belgiske filosofen och retorikern Chaïm Perelman menar i sin bok *Retorikens Imperium* (1977) så är det auditoriet som bestämmer om ett retoriskt argument är giltigt eller inte. Retorikern måste använda sig av publikens allmänt accepterade premisser, för att överföra det som Perelman kallar *gillande* till de nya infallsvinklarna som talarens förslag argumenterar för. Precis likadant menar jag att ståuppkomiken fungerar. Om inte publiken förstår vad komikern pratar om i upplägget, och inte är med (bildmässigt, uppfattningsmässigt eller intelligensbaserat) på situationen som han/hon målar upp, kommer de inte göra den ”roliga” kopplingen och bli överraskade av poängen. Resultatet blir att de inte skrattar. Minns från Wickström att ståupparens uppgift och målsättning är att få publiken att skratta med hjälp av skämt, precis som retorikerns är att övertyga med argument. Kontentan är alltså, att all ståuppkomik, precis som muntliga icke-teatrala anföranden, sker på publikens villkor.

Retorikteori och dess infallsvinklar på ståuppkomiken

Nu ska vi titta närmare på de tankar och retoriska begrepp som är viktiga för att förena ståuppkomik med retorik. Först och främst vill jag titta på retoriken och markera att när jag i fortsättningen använder termen retoriskt tal, så syftar det till ett muntligt anförande. Jag vill ta upp Aristoteles tre element som används för att hålla ett tal, nämligen *ethos*, *logos* och *pathos*.

Ethos är användningen av talarens karaktär och personlighet för att skapa förtroende hos publiken. Som Sigrell skriver (2008 s. 41): ”Man ska visa att man är en sympatisk figur man kan lita på”. *Logos* har många betydelser, men jag vill hålla mig till Sigrells syn på att det syftar till tanke och ord. *Logos* verkar övertygande när publiken förstår och tankemässigt går med på talarens argument. Så bra som en ståuppföreläsning blir utan ett enda skratt, lika dålig blir ett tal utan en känslomässig reaktion hos publiken, nämligen *pathos*, som syftar till att väcka känslor hos publiken. Om man som talare vill man uppmana till en viss handling, så måste publiken känna för och vilja handla.

Dessa tre är otroligt viktiga för ståuppkomiken då komikern inte kommer att få någon som helst respons om han eller hon inte kan vinna publikens tillit. De kommer således att ställa sig på att framförandet inte kommer att bli roligt. Det gäller att visa att man förstått uppgiften att man ska roa, att man vet vad man gör helt enkelt. André Wickström myntar på sidan 152: ”Publiken måste, hur paradoxalt det än låter, kunna ta en komiker seriöst.”

Komikern måste också se till att publiken hänger med i resonemanget, så att den roliga tanken kan göras gemensam med dem. Kan ståupparen vinna publikens tillit med tankeformuleringar som publiken hänger med på, så har de närmare till att reagera med ett skratt. Vidare vill jag ta upp retorikens *partes*-modell lite kort eftersom vi behandlar muntliga anföranden.

Den klassiska modellen går i fem steg kronologiskt igenom talarens process från det att man börjar arbeta med anförandet tills det att man lämnat talarstolen: *Inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria* och *actio/pronuntiatio*. Enligt *Ad Herenium* (s. 20) måste talaren ”kunna finna argument (*inventio*), ge talet rätt disposition (*dispositio*) och språklig utformning (*elocutio*) samt memorera (*memoria*) och framföra det (*actio/pronuntiatio*).” På senare tid har även ytterligare delar tillkommit, som till exempel *Intellectio* av Lennart Hellspong som i boken *Konsten att tala – handbok i praktisk retorik* (2004) hjälper talaren att förstå och analysera uppgiften innan man börjar uppfinna argument (ett till exempel steget att ge kritik efter talet, kallad *feedbacktio*, myntat av Anders Sigrell). *Intellectio* syftar till att ge talaren insikt om publikens förutsättningar, varför du talar överhuvudtaget och vilken effekt du vill att ditt tal ska ha (Hellspong 2004 s. 89). Ståuppkomiker har redan en bestämd uppgift, nämligen den att underhålla och roa publiken och effekten av deras tal ska bli en kraftig positiv reaktion, ett skratt. Det är betydligt viktigare för komiker att se till publikens förkunskaper och erfarenheter. Men för att titta på form och innehåll inom standup comedy, så vill jag lägga lite extra vikt vid *inventio*, som behandlar innehållet, och *elocutio* som formar det.

Inventio

Inventio är den klassiskretoriska termen som rör den del av arbetet som går ut på att hitta på vilka argument och infallsvinklar som ska vara med i talet. I *Konsten att tala – handbok i praktiskt retorik* (2004 s. 91-93) använder Lennart Hellspong sig av två steg för att lättare få fart på idéerna om vad talet ska innehålla. I första hand står innehållsproduktionen för att notera de impulser som hjärnan får av det ämne man ska tala om, och i andra innehållstruktureringen som hjälper talaren att sortera de idéer om hör ihop. Hellspong etablerar en bra metafor där infallsvinklarna är byggmaterial som man samlar på sig, oavsett om de hör ihop eller inte, för att sedan sortera ihop de byggstenar som passar till tankehus. Sigrell (2008 s. 57) menar att ”i detta läge finns inga onyttiga kunskaper”.

Vidare skriver Hellspong (2004 s. 94-98) om vanliga sätt att finna argument, nämligen de logiska topikerna definition, generalisering, specificering och jämförelsen. Med dessa fyra man hjälp med att göra sig förstådd med vad man egentligen talar om, inom vilket större område det ligger, vilka speciella infallsvinklar man kan hitta inom just det ämnet och hur man kan jämföra det med något annat för att vidga bilden av företeelsen.

Den klassiska retoriken använde metaforen plats för att leta efter argument och infallsvinklar, och därför har inventiosteget nu topikläran som bland annat innehåller sju standardtopiker och infallsvinklar för att betrakta en företeelse (Johannesson 1998 s. 17): ”Vem, vad, varför, var, när, hur och med hjälp av vad?” En liten parafra av retorikens råd att söka sig till de rätta platserna gör Nalle Puh om poesi och musik, även om han menar att det är infallsvinklarna som kommer till talaren: ”*Poesi och visor är inte saker man hittar, utan det är saker som hittar en, och det enda man kan göra är att gå där de kan få tag på en.*”

Elocutio

Elocutio syftar till att ge sina funna synsätt en språklig utformning för att ge själva texten liv och göra den intressant för just det rätta talsammanhanget. Det handlar bland annat om att välja talarstil, så att anförandet blir anpassat efter publikens förväntningar. Det handlar också om att välja tonfall, såväl som att bestämma vilka gester som ska användas när och så vidare. Valet av stilnivå ger talet en särskild ton och nyans, och de retoriska figurer som talaren använder är avsevärt viktiga för ethos, logos och pathos (Hellspong 2004 kap 8). Men den

mest praktiskt inriktade delen av elocutio är alla stilfigurer och sätt man kan leka och snickra ihop språket med.

För att ens tal inte ska låta onyanserat och konstant linjärt tråkigt, så har retorikläran utvecklat ordfigurer som anaforer, alliterationer, pleonasmer, assonanser och så vidare (Johannesson 1998 s.168). Dessa ger talet en rytm och hjälper talaren att kunna utveckla crescendon och diminuendon på rätt ställen, som en musiker. Formuleringarna blir också lättare att komma ihåg, på grund av deras rytmiska och ljudande funktion. Ta till exempel det dubbla antika exemplet från Julius Ceasar: *"Jag kom, jag såg, jag segrade!"* och *"Veni, vidi, vici!"*, som på svenska blir en anafor och på latin en alliteration.

Den andra typen av stilfigurer som Johannesson talar om är troperna (1998 s. 151). Deras uppgift är att få publiken att se innehållet med hjälp av olika bilder och jämförelser. Det är hos den här typen av stilfigurer som man kan se många likheter med ståuppkomikens elocutiolära. En jättevanlig stilfigur inom ståuppkomiken är till exempel analogin, där man förenar två skilda begrepp på vissa plan, som till exempel: *"Skolan är lite som Nazityskland, man ska räcka upp handen."* Min tro är att ju mer skilda de två begreppen är, desto roligare blir det. Till skillnad från en analogi som syftar till att förstå ett begrepp genom att likna det vid något så är ståuppkomikerns mål att få publiken att skratta, här genom att få dem att se kopplingen mellan två begrepp, då det är kopplingen som får publiken att skratta.

Andra vanliga troper är metaforer, metonymier och allegorier. En väldigt populär retorisk stilfigur, inte bara inom standup comedy, är ironin. Här kan talaren, komikern, eller vem du än är skapa oerhört starka kopplingar till publiken eftersom man förstår ironi om man delar underförstådda premisser. Lennart Hellspong (2004 s. 156) skriver om en bekräftande ironi, som *"understryker vad ni båda redan tycker"* och en *"upplösande ironi"* som får publiken att ändra sin uppfattning. Inom ståuppkomik är det väldigt vanligt med inslag av över- och underdrifter (hyperboler och litoteser) för att förstärka ironin.

Fler vanliga figurer inom ståuppkomik är de som Sigrell kallar för talade eller frågande figurer (2008 s. 70), som retoriska frågor och apostrofer. Lennie Norman har ett underbart exempel på en sådan figur. Lennie pratar om hur det var att bli gammal och ålder i största allmänhet, varpå han säger: *"Keith Richards! Varför lever han?"*

Form och innehåll

Min allmänna hållning om sambandet mellan form och innehåll bottnar i Ander Sigrells teori om att de är ”väsensskilda men samtidigt oupplösligt förenade”, som presenteras i kapitlet *Några av retorikens grundtankar* (2008 s. 24). Alla ord, uttryck och gester betyder det som de betyder eftersom vi har kommit överens om det. Ord är ju i verkligheten bara ljudmönster som bildas genom att vi rör och formar munnen, tungan och stämbanden på olika sätt.

Ljudmönstret för ordet Göteborg är inte större bara för att det har en mer stavelse än ljudmönstret för ordet London, även om innehållet de refererar till skiljer sig avsevärt i area.

Men samtidigt så vore det väldigt dumt att fråga en göteborgare om närmaste vägen till Westminster Abbey om man vill komma till Avenyn. Den poäng som jag vill belysa är den att orden är ständigt kopplade till den betydelse som vi gett dem. För att kunna göra innehållet i en tanke gemensam med en annan person måste vi ge den en form, som i muntliga sammanhang är ljudmönster som bildar ord. Här kommer Sigrells syn på retoriken som konsten att välja språk konstruktivt, eller min parafraas konsten att välja bästa form för det innehåll du vill förmedla, till användning.

Den form vi ger innehållet i tanken är avgörande för hur vår samtalspartner påverkas av språket. Om du frågar: ”När går nästan vagn till Avenyn?” så uppfattas du av en göteborgare som att du känner till staden någorlunda. Frågar du samma göteborgare: ”Var ligger den där stora gatan med den där stora statyn? Eller är det i Malmö?” så får han nog inleda sitt svar med: ”Menar du...?” även om du vill komma till samma ställe.

Sammanfattningsvis kan vi se att en ståuppkomiker har många likheter med ett retoriskt anförande, då det handlar om, till skillnad från en teaterföreställning att tala på publikens villkor och premisser. För att ni läsare ska ha samma utgångspunkter som jag så har jag skrivit om hur skämt fungerar och är uppbyggda, samt hur skämtet är besläktade med några av retorikens talarråd. Till exempel så är analogier och metaforer en jättevanlig form av skämtteknik, en figur som det talas mycket om i partesläran, dels i elocutio som lär ut hur man jämför, och dels i inventio, som handlar om vad man jämför med. Ståuppkomiker måste, precis som talare enligt Anders Sigrell, välja ett träffsäkert språk för att föra över den roliga tanken till publiken, men en förutsättning för det är ju att det finns en rolig tanke. Dessa släktband använder jag för att utforska på vilka sätt som humor kan levereras, antingen med vikt på form eller på innehåll.

3. Analysmetod och underlag

Metod

För att komma fram till en intressant diskussionsgrund för form och innehåll inom ståuppkomik, så identifierar jag stilfigurer och retoriska och komiska grepp som komikerna tar till för att göra sina rutiner roliga. Jag undersöker också hur topikläran och andra råd som retoriken ger i inventiosteget. Precis som Anders Sigrell (2008 s. 26) antyder om retoriska anföranden så handlar även ståuppkomik om innehåll, kontext och språkdräkt. Dessa tre element har jag också i åtanke när jag analyserar med teorierna som jag beskrivit ovan. Analyserna blir sedan underlag som jag vänder mig till för att diskutera på vilka olika sätt, och genom vilka komiker, och i vilka sammanhang som man lägger vikt på formen, eller på innehållet.

Material

En av de sju klassiska topikerna som handlar om vilken vinkel vi ska välja att se en viss företeelse ur är *med hjälp av vad?* Så, med hjälp av vad undersöker man ståuppkomik? Inte helt otippat, ståuppkomik såklart! Jag har, efter eget tycke, plockat ut två stycken medellånga rutiner från komiker som jag skrattar mycket åt; Lasse Karlsson och Johan Glans. Jag kommer använda mig av inspelningar som finns tillgängliga på Internet, filmade från liveföreställningar avsedda för en riktig publik. Svårigheten med att använda filmad ståuppkomik, bottnar i att all ståuppkomik sker här och nu. Därför kan det finnas inslag av återkopplingar i skämten som refererar till saker och ting som tagits upp tidigare i akten. Lasse Karlssons framträdande är filmat från Sveriges äldsta ståuppkлубb Norra Brunn Comedy i Stockholm och Johan Glans film är från hans turné *World Tour of Skåne* under föreställningen på Konserthuset i Helsingborg.

Lasse Karlsson, född i Södertälje 1968, är professionell ståuppkomiker på heltid sedan 1994 och har medverkat i humorprogram i teve som *Stockholm Live*, *Babben & Co* och *Time Out* som han var producent för. Men det är för livepubliken som Lasse jobbar helst, han är en av de mest populära komiker till firmafester och andra arrangemang. Dessutom jobbar Karlsson regelbundet på de stora ståuppkлубbarna i Sverige som Norra Brunn, Ruby Standup,

Malmö Comedy Klubb med flera. Inom ståuppbanschen är Lasse en komiker som många har som favorit, han fick pris på Malmö Comedy Festival 2009 som ”Komikernas Favoritkomiker”, samt är känd för att ha en väldigt vänlig och berättande stil, vilket gör att han går hem precis överallt. Lasse är en personlig favoritkomiker för mig och jag ser honom som ett intressant val, då han är en mycket rutinerad kollega men för en allmän publik relativt okänd. Han blir en perfekt kontrast till den betydligt mer omtalade Johan Glans.

Johan Glans är trettiofem år och en av Sveriges mest folkkäre ståuppkomiker. Glans föddes i Eslöv och har jobbat som komiker sedan 1994 då han vann en tävling för ståuppkomiker i Malmö (delade första platsen tillsammans med David Batra). Johan har medverkat i ett flertal humorprogram som *Parlamentet*, *Hjälp*, *Släng dig i Brunnen* och *Snacka om Nyheter*, men blev nog mest känd för sina roller i succén *Kvarteret Skatan*, som han också skrivit en stor del av manuset till. Glans jobbar också på stora ståupklubbar, har medverkat på *Big Comedy-turnén* samtliga tre år (2007-2009), och har blivit utsedd till Årets manlige komiker på Svenska Standupgalan år 2003. Johan hyllas av publik och kollegor för sitt träffsäkra, igenkännande material, och för sin harmlösa men också positiva och charmiga framtoning.

4. Analyser

Nedan följer mina analyser av Lasse Karlssons och Johan Glans två ståupprutiner. För att få ett perfekt utgångsläge, så rekommenderar jag dig kära läsare att titta på filmklippen, som finns på <http://www.comedytv.se/> (sökord: Lasse Karlsson baka bröd) och <http://youtube.com> med sökorden: Johan Glans World Tour of Skåne del 3/6. Observera att Johans rutin börjar efter 44 sekunder och slutar 2:17. Men först ska vi titta på Lasse Karlssons rutin om brödbakning.

Analys 1: Lasse Karlssons rutin om hur man bakar bröd

Lasse Karlsson börjar med att etablera ett påstående, nämligen det att han ser sig själv som en modern människa, och sedan förstärker detta med att räkna upp att han kan ringa mobiltelefon och arbeta med datorer. Här visar Lasse ett ethos som publiken kan känna igen sig i, han framstår som vilken människa i publiken som helst. Karlssons ethos blir ingången till grundtanken i rutinen, nämligen att han inte skulle kunna baka bröd av gräs. Han får respons av publiken, som faktiskt indirekt skrattar åt sig själv. De ser sig själva i situationen att de inte

heller skulle kunna baka bröd av gräs. Vem som helst i publiken skulle kunna vara den moderna människan som kan hantera modern teknik, men står helt hjälplös när det gäller en grundläggande uppgift som att baka bröd. Det första skämtet i rutinen är således byggd på en antites.

Publiken skrattar också åt de meningslösa metoder som Lasse visar att han kanske skulle använda; ”*Var klipper man av det någonstans?*” Här skrattar åhörarna åt den moderna människans handlingsmönster (praxis). Vidare spelar Karlsson upp en ironisk scen där han spånar vidare på att han inte förstår hur man bakar bröd, att han till och med försöker äta det så att det hänger gräs ur munnen på honom, fast i övertygelsen att man borde kunna äta gräs eftersom man gör bröd av det.

Efter detta använder Lasse en av standardtopikerna (hur) och tittar på metoden, nämligen hur man kom på att man kan baka bröd av gräs, och att röka gräs faller mycket mer naturligt. Humor uppstår här då krocken mellan den allmänna uppfattningen av den moderna människan och doxan som innefattar människan för tusentals år sedan.

Därefter följer en återkoppling (”*Eller hur Fryshuset?*”) som är en retorisk fråga vänd till en del av publiken som antagligen kommer från Fryshuset, som antingen Lasse har tagit in tidigare i sin akt, eller en annan komiker som uppträtt före honom. Även om vi inte kan veta vad de har pratat om tidigare så syftar återkopplingen nog till att Fryshuset är ett ställe där ungdomsföreningar håller till, och som enligt Wikipedia varit förknippat med slagsmål och problem.

En viktig aspekt av rutinen är att idén att man kan göra bröd av gräs, vid sidan av narkotika, väldigt absurd och långsökt. Detta blir roligt för publiken, i och med att bröd är något så grundläggande och nödvändigt för oss medan narkotika är förbjudet och farligt. Karlsson håller hela tiden publikens hjärnor uppkopplade med retoriska frågor, och fortsätter med sina teorier om hur idén uppstod för flera tusen år sedan.

Efter det beskriver han hur den här människan före länge sedan tänkte och gjorde genom att berätta och visa hur man tar ut och maler fröna bakar ihop degen. Lasse visar sedan prov på att han tänkt igenom publikens förutsättningar eftersom anledningen till att man förstår nästa skämt, är att man inser att ett ”fyrkantigt konstigt paket” är jäst. Tankegången blir som en klimax av absurditet, eftersom alla i publiken förstår att jäst inte levererades i små paket, inte ens kanske var uppfunnet. Skämtet följs av igenkänningshumor när Karlsson berättar att man lägger över en handduk och går iväg när degen jäser. Lasse avslutar med en liten sammanfattning om hur långsökt tanken är, att inte personens kompisar tror på honom/henne och slutknorren är en återkoppling på att man gör narkotika av gräs också. Återkopplingen

tjänar ett avslutande syfte och deklarerar att rutinen är slut. Historien som helhet kan ses ur en retorisk vinkel som ett motargument mot sig själv. Den förklarar ju visserligen hur man bakar bröd, men alla förstår att den ursprungliga tankegången inte såg ut som Karlsson berättar, den är alldeles för osannolik. Dock bibehåller Lasse sitt vänliga ethos genom att inta en väldigt positiv och imponerad infallsvinkel, vilket gör honom till den som inte riktigt förstår tankegången, men hela historien argumenterar ju faktiskt för den vinkeln. Hela publiken går ju faktiskt med på premissen att man bakar bröd av gräs, så enligt Perelman är skämtet (argumentet) giltigt. Som helhet tycker jag att Lasse Karlsson visar prov på hur ståuppkomik innehåller både form och innehåll. Med de rätta infallsvinklarna och topikerna (exempelvis standardtopiken ”hur” och berättelsen om en person som ser kopplingen och lyckas baka bröd av gräs) lyckas han snickra ihop en bra rutin. Dock skulle denna historia inte fungera lika bra utan Karlssons ironiska berättarstil, pauseringar och retoriska frågor som håller publiken kvar i tanken.

Analys 2: Johan Glans rutin om saker man gjort i träslöjden

Som man märker så får Johan Glans skratt direkt då han etablerar ämnet som rutinen ska handla om. Det beror helt enkelt på att Johans ethos är näst intill oslagbart i och med att publiken redan ”känner” honom och hans scenpersonlighet. Alla i publiken har köpt biljetter för att se just Johan Glans uppträda med ståuppkomik och vet i förväg att han är bra. Annars skulle han ju inte bokat ett helt konserthus. Publiken har sedan tidigare tagit del av Johans världsbild och kan lätt lista ut och tänka sig vad han har för värderingar och hur han handlar i situationer. André Wickström skriver på sidan 82 i *Das Humoristische Manifest* att publiken skrattar åt sig själv, när de känner igen sig i situationen.

Johan berättar sedan att föräldrarna fick låtsas bli glada över presenter. Vi kan följa Glans rutin parallellt med Wickström, som skriver att ståuppkomiken blir som en slags gruppterapi där man skrattar tillsammans åt bekanta tankar eller händelser. Efteråt kommer den första punchen (”Vad är det för något?”) där vi enligt en av ståuppkomikens grundtankar blir överraskade, av något som vi känner igen. Vi kan se att här har Johan dragit ett skämt utan någon särskild användning av stilfigurer, utan bara har använt berättelsen.

Dock finns det många inslag av retoriska stilgrepp då han fortsätter med att berätta om hur hans gamla träslöjdsgrejer ser ut. Johan förmedlar en känsla av hur värdelös han måste ha varit med den retoriska frågan och apostrofen: ”Hur dålig motorik har jag haft egentligen,

vad är detta?!” Detta följs av ett slags klimax i tre steg (via kryddhyllor och ljusstakar) upp till att han beskriver sin fågelholk som en dödsfälla, som blir en väldigt rolig infallsvinkel eftersom kontrasten blir så stor.

Efter fågelmimen gör Glans en analogi om smörknivar som att de är lika tjocka som schackpjäser. Vidare fortsätter Johan att spela en scen när han får tjata på sin mamma för att hon ska plocka fram hans smörkniv. Glans blir här den som råkar ut för saker och ting och eftersom publiken som jag sa tidigare ”känner” honom så kan de se det framför sig. Topiken berättelse är väldigt effektiv för Johan att utnyttja på grund av hans ethos. Även i den här rutinen blir publiken överraskad i slutet, denna gången av Johans pappa som tror att smörkniven är en bit ved, vilket förstärker publikens bild av hur ful Johans smörkniv är.

I Johans rutin märker vi av mycket få retoriska stilfigurer, eftersom ämnet som sådant skapar så mycket igenkänningshumor hos publiken, och ämnesvalet passar Glans scenpersonlighet helt perfekt. När jag var väldigt ny inom ståuppbanschen jag gick på en workshop för Lena Frisk, där vi fick lära oss att berätta och skämta om det som publiken tänker sig och förväntar sig. Det är exakt vad Johan gör. Vi förväntar oss att han ska prata om vardagliga och ganska betydelselösa saker, eftersom han etablerat sig som en komiker som inte talar särskilt mycket politik och framstår som en ganska nervös och lite tillbakadragen svensk vanlig kille. Allt det här tar publiken med sig när de går och tittar på Johan Glans och känner därför Glans bekräftar dem, som André Wickström skriver om i kapitlet *Publiken*.

Sammanfattningsvis vill jag säga att just den här rutinen är väldigt inriktad på innehållet och ämnesvalet i kombination med Johans väletablerade ethos, till skillnad från Lasse Karlsson som lägger större vikt på att hålla kvar publiken med framförallt retoriska frågor, men har även en stor del berättelse (med en stor portion ironi) i sin rutin.

5. Diskussion

Tankar om den humoristiska situationen och publikens förväntningar

Varför blir det nu såhär? Lasse Karlsson framstår som en komiker med mera form och tekniska stilgrepp på sina skämt medan Johan Glans nästan inte alls använder det i sin rutin. Självklart kan jag inte komma helt undan med att Glans inte alls har tänkt på formen, för att inte använda stilfigurer är ju också ett stilgrepp, att inte välja är också att välja. Det jag vill

komma fram till är vad man minns från rutinerna. Från Lasse Karlsson så är det som fastnade i mitt huvud just pauseringen och formuleringen:

”Och här hittade jag ett fyrkantigt konstigt paket...” I Johans rutin märker man inte av lika mycket av formuleringar utan fokuserar mer på vad som händer i berättelsen.

Jag tror att det som avgör om form eller innehåll är just vilken typ av komiker man är. Det kan ju låta som en självklarhet, att smaken är som baken, men det jag vill komma fram till är publikens förväntningar. Den ena publiken har bestämt sig för att gå och se Johan Glans ståuppshow och den andra för att gå och se ståuppkomik på Norra Brunn (som är Sveriges äldsta ståuppscen för proffskomiker). Johan Glans pratar om det som vi förväntar oss av Johan Glans medan Lasse Karlsson pratar om det vi förväntar oss av en ståuppkomiker. Lasse är en mer ”vanlig” ståuppkomiker som kan (jag säger inte att Johan inte kan) berätta och skapa humor till de flesta företeelser. Dock måste en ”vanlig” komiker använda fler språkliga stilgrepp för att skapa mer, på retoriska evidentiala, eftersom publiken inte riktigt känner en komiker som Lasse Karlsson på samma sätt.

Jag har själv märkt som okänd komiker att publiken har lättare att ta till sig humorn när de leveras på ett klassiskt vis, som ett ”lura-publiken-skämt” till exempel, då blir de säkra och tänker: *”Han/hon vet vad det handlar om.”* Som i Lasse Karlssons fall har publiken kommit för att de blivit lovade skratt och standup comedy, och då är de inställda på att bli överraskade av formuleringar och stilfigurer, för det tror jag är den allmänna uppfattningen om standup comedy. Att det handlar om, för en ståuppkomiker att tala på ett roligt sätt.

För Johan Glans är snarare den allmänna åsikten: *”Johan är rolig, och när han talar så blir det roligt eftersom personen Johan är rolig.”* Detta vet inte den okände komikers publik utan det som blir intressant hos en okänd komiker är själva skämten och hur de levereras, men det som är intressant hos en känd komiker, är snarare vad denne talar om, för att man vill som publik veta mer om dennes liv. Detta går väldigt bra ihop med ett stycke i *Das Humoristische Manifest* där Wickström skriver (2005 s. 27) att om man en gång träffat en människa som fått en att skratta så vill man träffa den personen igen. Jag spånar gärna vidare här och tänker att det är på samma vis som kärlek fungerar, glädje och längtan efter att få träffa en människa som gjort en glad, men det är en annan B-uppsats.

Allmänt om form och innehåll inom ståuppkomik vill jag poängtera att formen och stilen som används är väldigt beroende av att innehållet är roligt. Jag menar inte att stilfigurer och formen inte tillför något, tvärtom. Minns från Sigrell att form och innehåll är ouplösligt förenade och att attityden, som ordval och formuleringar i huvudsak styr, till det man skämtar om är viktigt för om publiken kommer att tycka om ståuppkomikern eller inte. Ståuppkomik

är bara mer inriktad på innehållet inom formen, den använder sig exempelvis av mest av troper, som analogier och metaforer, och fokuserar inte alls lika mycket på språklig rytmik och dynamik som till exempel spokenwordartister (för exempel se Sveriges spokenwordstjärna Lennart Bång på Youtube, sökord: Talang 2009, Lennart Bång, spokenword). Deras konstform handlar mer om ordfigurer och artisteriet är mer inriktat på anaforer, assonanser och rim . Eftersom ståuppkomik och humor går ut på att krocka flera mänskliga regelsystem, så gäller det för komikern att etablera exakta bilder, för att publiken ska kunna koppla ihop den roliga tanken. Komiker får därför ta hjälp av mycket bildspråk, och följaktligen många retoriska bildfigurer. Men det gäller sedan att bilderna har en unik och överraskande tanke för att uppnå skrattreaktionen hos publiken.

Sammanfattningsvis om form och innehåll inom ståuppkomik

För att knyta ihop denna nebulösa säck med teorier, tankar och inte minst tokigheter så vill jag återgå till skämtens uppgift om att överraska publiken. Minns Adde Malmbergs ord i kapitel 2 i avsnittet om skämt. För att överraska en publik måste ståuppkomikern hela tiden bjuda på variation genom sin akt, och för att göra det krävs salig blandning av både form och innehåll. Sedan är det förmodligen så att vi minns vissa komiker som väldigt inriktade på elocutio och vissa på inventio, men hade dessa bara lagt sig vid att göra sina akter på ett specifikt sätt, hade de bara börjat bekräfta publikens förväntningar och slutat överraska.

6. Referenser

Litteratur

Ad Herenium – De ratione dicendi ad C. Hereium. Nyutgiven 2005 av Birger Bergh och Rhetor förlag, Åstorp.

Aristoteles, *Om diktkonsten: Peri poietikes.* Nyutgiven och översatt 1994 av Jan Stolpe och inledning av Arne Melberg, Anamma Böcker

Hellspong, Lennart (2004), *Konsten att tala – handbok i praktisk retorik.* Studentlitteratur

Johannesson, Kurt (1998), *Retorik eller konsten att övertyga.* Nordstedts

Malmberg, Adde. Citerad i: Wickström, André (2005) *Das humoristische manifest.*

Söderströms

Nationalencyklopedin – Nionde bandet (1992) Bokförlaget Bra Böcker AB, Höganäs

Perelman, Chaïm (1988), *Retorikens Imperium.* Brutus Östlings Bokförlag Symposion

Sigrell, Anders (2008), *Retorik för lärare – konsten att välja språk konstruktivt.* Språkrådet

(2008) *Svenska Skrivregler.* Liber

Svenska Akademin Ordbok – Ordbok över svenska språket, trettioandra bandet. Utgiven av Svenska Akademin.

Retorikförlaget AB

Wickström, André (2005), *Das humoristische manifest.* Söderströms

Övriga referenser

Appelquist, Kristoffer under ståuppsshow på Kul På Svenska Comedy Klubb, Brasseri

Ferdinand, Göteborg, 25.06.2008

Bång, Lennart (<http://www.youtube.com/watch?v=UBOuPTaaUJc>) Hämtat 24.05.2009

Frisk, Lena under workshop i ståuppkomik 20.10.2007

Glans, Johan (2008) filmat framträdande från *World Tour of Skåne* på Konserthuset i

Helsingborg

(<http://www.youtube.com/watch?v=SgJw8ShtfqQ&feature=PlayList&p=5DA3C58386A64E6F&index=2>) Rutinen börjar efter 44 sekunder och slutar 2:17. Hämtat 05.05.2009

Karlsson, Lasse (2009) filmat framträdande på Norra Brunn

(<http://www.comedytv.se/sok/2009/02/lasse-karlsson/baka-brod?q=lasse%20karlsson>) Hämtat 05.05.2009.

Lasse Karlssons Officiella Hemsida (<http://lassekarlsson.com>) Hämtat 19.05.2009

Milne A. A. (http://www.ordsprak.se/nalle-puh_ord.asp) Hämtat 22.05.2009

Norman, Lennie under ståuppshow på Hässleholm Comedy Klubb (HÄCK), Hotell Statt Hässleholm, 31.03.2009

Stand Up Comedy Klubben (S.U.C.K.) (<http://suck.se>) Hämtat 19.05.2009

Wikipedia (<http://sv.wikipedia.org/wiki/Fryshuset>) Hämtat 20.05.2009

7. Bilagor

Transkription 1: Lasse Karlsson

Jag ser mig själv som en modern människa, jag kan jobba med en dator, jag kan ringa mobiltelefon, men om jag står framför ett fält med en massa säd, då kan inte jag baka bröd av det.(Skratt) Jag har inte en aning alltså.

”Var klipper man av det någonstans? (Skratt) Jag kanske kan göra en liten macka (skratt)...ååh va god smörgås...med ost.”

”Men Lasse det hänger ju gräs ur munnen på dig...”(Skratt)

”Jamen man gör bröd av gräs.”(Skratt)

Hur fan kom man på det då, att man kan baka bröd av gräs? Röka gräs är mycket mer naturligt!(Skratt) Eller hur Fryshuset? (Skratt och applåder) Man fattar hur det går till liksom.

Men fatta, hur mycket gräs måste man ha rökt innan man kom på;

”Fan, det kanske kan bli en macka det här också?”(Skratt)

För det kan ju inte ha vart en olycka, man tappar lite gräs; ”Oj, det blev en smörgås hörrudu...”(skratt). Många uppfinningar är ju så. Men det är ju ett geni som har uppfunnit, alltså, Nobelpriset, fatta den, tanken liksom. Om vi tar ut fröna högst upp på grässtrå, lägger dem i en skål, så maler vi sönder dem, häller på lite vatten och så håller vi på lite såhär, och här hittade jag ett fyrkantigt konstigt paket...(skratt)

Tänkte vi kunde smula sönder lite grejer här, och så bakar vi ihop det så...

”Ska vi lägga över en handduk nu?”

”Ja, vi lägger över en handduk nu.” (Skratt)

”Ska vi gå bort ett tag?”

”Ja vi går bort ett tag...(skratt)tar en cigg...”

”Ska vi gå tillbaks nu?”(Skratt)

”Ja, vi går tillbaks nu...aha nu har det blivit större.”(Skratt)

”Ska vi elda på det här...? Men det är ju helt... (skratt) fatta att kunna tänka utanför boxen, någon som gick förbi ett fält för flera tusen år sedan; ”Vänta hörrni, kolla gräs, vänta lite...ser ni gräset där? Jag fick en idé (skratt). Jag tror att jag skulle kunna göra en macka av det där...” De andra bara: ”Äh lägg av nu, fortsätt rök nu för fan...”(Skratt)

Transkription 2: Johan Glans

Presenter och så, det var mycket lättare när man var liten. Jag brukade alltid ge bort sånt som jag hade gjort i träslöjden, till mamma och pappa, så fick de fejka glädje. (skratt) (Som sina föräldrar) ”Oooh...(skratt) ooohh...(skratt) åååh...(skratt) aaah...(skratt) vad är det för något?” (skratt)

Mina slöjdgrejer, jag hittade nu när jag var hemma, mamma gav mig en låda med grejer som jag gjort i träslöjden. Alltså, det är en sorglig syn. (skratt) Alltså hur dålig motorik har jag haft egentligen, vad är detta? (skratt)

Det är kryddhyllor som lutar (skratt), sådana ljusstakar som välter, de kan inte stå upp.(skratt) Där var en fågelholk som var en dödsfälla. (skratt) Vassa spikar som sticker ut (skratt). Och hålet var för litet också (skratt), så fåglarna (mimar en fågel som fastnar, och sedan kommer loss och flyger in i väggen) (skratt)...Ajjh! (skratt). Och smörknivar, som är så tjocka, ser ut som schackpjäser alltså (skratt) Jag kommer ihåg, hela resten av året fick man tjata på mamma så hon skulle plocka fram ens smörkniv.

(Som en yngre Johan Glans) ”Mamma, du har ju glömt min smörkniv!” (Skratt)

(Som sin mamma) ”Aah, ska vi inte spara den till ett finare tillfälle.” (Skratt)

(Som en yngre Johan Glans) ”Nä, ta fram den nu!” (Skratt)

Och så kommer pappa in: (Som sin pappa) ”Va fan, det ligger en bit ved i smöret!” (Skratt följt av applåder